

УДК 343.222.2:366-05

О. В. Турченко

аспірант

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОБМАН ПОКУПЦІВ ТА ЗАМОВНИКІВ

В статті розглянуто елементи складу злочину обману покупців та замовників, його місце в системі господарських злочинів у контексті розвитку споживчого ринку товарів та послуг України в сучасних економічних умовах.

Ключові слова: покупець, замовник, споживач, обман.

Поява в економіці України після набуття нею незалежності нових господарюючих суб'єктів в галузі виробництва, торгівлі, послуг, відносини конкуренції за ринок збуту, що склалися між ними, покликані вирішити задачі підйому національної економіки, що, в свою чергу, потребує адекватного правового забезпечення. У діючому Кримінальному кодексі України міститься розділ VII за назвою “Злочини в сфері господарської діяльності”. Це поняття ввійшло в науковий обіг.

Останнім часом істотно розширився не тільки ринок товарів, які здатні безпосередньо задовольняти різноманітні потреби різних категорій споживачів, а також відбувається його переорієнтація до нематеріальних сфер діяльності — робіт і послуг, що можуть виконуватися (надаватися) громадянину-споживачеві у вигляді суспільно-корисної діяльності виконавця з надання визначеного договором матеріального або нематеріального блага. Це культурно-дозвільні, ігрові, туристичні, освітні, медичні, готельні, комунальні, транспортні, правові послуги, послуги телефонного зв'язку (стільникового, внутріміського, міжміського), послуги Інтернет-зв'язку. Ці безумовно позитивні економічні процеси покликані вирішувати задачу підйому національної економіки в складних умовах становлення правової держави і повинні, на жаль, аналізуватися в кримінально-правовому аспекті через велику кількість різноманітних правопорушень і злочинів.

У зв'язку з цими обставинами метою даного дослідження є вивчення елементів складу злочину “обман покупців та замовників” та застосування їх положень до кваліфікації діянь, пов'язаних з обманом в сучасних умовах розвитку споживчого ринку товарів та послуг.

Критерієм, який допомагає систематизувати злочини в сфері господарської діяльності, та об'єкти, які потребують більш відокремленої охорони, є певні сфери економічної діяльності [1, с. 191]. В зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно виділити злочини в сфері споживання товарів та послуг (ст. ст. 225, 226, 227 КК).

Говорячи про споживання товарів та послуг, мається на увазі кінцева мета діяльності, задля якої вона взагалі існує, тому що скільки-небудь повно і точно оцінити внесок галузей економічної діяльності украй важко, оскільки він часто реалізується побічно — через розгалужену сферу кінцевого споживання і багатоступінчасту систему міжгалузевих зв'язків. Проте його зростання простежується в розширенні позицій і якісному удосконаленні послуг, функції яких полягають в розвитку людських ресурсів і створенні і господарському освоєнні наукового знання.

При кваліфікації обману покупців і замовників складається враження, що об'єктом даного злочину є інтереси окремих споживачів або підприємців, що виготовляють, реалізують товари (роботи, послуги). Більш ретельне вивчення інтересів, які переслідує держава, встановлюючи кримінальну відповідальність за даний злочин, дозволяє зробити висновок, що це частина економічних інтересів, які переслідує держава [2, с. 219], що виражаються у дотриманні порядку здійснення господарської діяльності в сфері споживання товарів та послуг. Тобто **об'єктом** даного злочину є ті соціально-схвалені і поставлені під охорону кримінального закону *суспільні відносини, які встановлюють порядок здійснення господарської діяльності в сфері споживання товарів та послуг, прозорість її ведення, яка б була зрозумілою не тільки органам влади, а й іншим суб'єктам споживчого ринку, які звертаються до суб'єктів господарювання з приводу надання останніми різноманітних товарів та послуг*. Так, відповідно до ст. 50 Конституції України, “кожен має право на безпечне для життя й здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена” [3]. **Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом** даного кримінально караного делікту є *права й матеріальні інтереси споживачів на отримання товарів належної кількості, яка вимірюється одиницями ваги, площини, довжини за заздалегідь обумовленою ціною, на придбання товару і послуг належної якості, яка відома обом сторонам угоди*.

Предметом обману виступає не вилучений з цивільного обігу товар, роботи, послуги і гроші як їх еквівалент [4, с. 21], оскільки предметом злочинного зазіхання прийнято вважати необхідну частину суспільних відносин, елемент об'єкта зазіхання, із властивостями якого кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [5, с. 74], впливаючи на який злочинець порушує або намагається порушити конкретні суспільні відносини.

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 225 КК України, виражається в обмані — це спосіб (той або інший порядок, манера виконання чого-небудь, шлях здійснення чого-небудь [6, с. 321]) суспільно небезпечної дії або бездіяльності, а саме — шляхом повідомлення неправдивої інформації.

Законодавець при викладенні найбільш поширених, на його думку, форм обману покупців та замовників (обмірювання, обважування, обра-

ховування) звернув увагу лише на форми, пов'язані з обманом у кількості предмета злочину. Таким чином, до поняття “іншого обману покупців та замовників” здебільшого були включені ті його форми, котрі пов'язані не з кількісними, а з якісними характеристиками предмета форми обману покупців або замовників родового поняття “інший обман” [7, с. 19].

Зважаючи на те, що споживача турбують у першу чергу споживчі якості товару, а особливо, споживчі властивості робіт та послуг, які отримані за певні кошти і які повинні задовольняти конкретні потреби споживачів, то несправдження їх очікувань (велика ціна, низька якість, відсутність певних споживчих властивостей та ін.) може призводити до введення споживачів в оману, неадекватного вибору продукції, несправедливого перерозподілу грошових коштів на ринку, збитків та банкрутства суб'єктів господарювання, соціальної напруги. Тому варто б було говорити не про конкретні форми обману покупців та замовників (обмірювання, обважування, обраховування тощо), які здебільшого мають місце в галузях реалізації товарів, а про *дезінформацію* щодо кількісних, якісних показників товарів (робіт, послуг), їх грошової вартості з урахуванням на вказівку інтелектуального впливу на свідомість покупців та замовників з боку винної особи.

При цьому слід звернути увагу на те, що обман покупців та замовників в умовах здійснення систематичної діяльності, пов'язаної з реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, є своєрідною формою зловживання довірою, яка можлива при наявності несумлінного використання злочинцем довіри внаслідок відносин, що склалися до моменту вчинення обману (наприклад, відносини споріднення, отримання грошей у борг тощо). Виходячи із довіри до обманщика і впевненості у правильності і добросовісності його дій, певну довіру у потерпілого при обмані його під час реалізації товару або наданні послуг викликає та обставина, що він звертається за задоволенням своїх потреб до відповідного суб'єкта господарювання. Це в певній мірі “спрощує” задачу суб'єкта злочину “обман покупців і замовників”, на відміну коли “шахрайський” обман суб'єкт повинен створити так би мовити на “голому” місці. І якщо вірне таке припущення, то доказ самого факту обману ще не доводить вини, і вся складність полягає в тому, щоб довести те, що обвинувачуваний не мав умислу виконати узятє зобов'язання (що і є обманом) і мав на меті безоплатно заволодіти чужим майном, оскільки шахрайство, як відомо, є однією з форм викрадення, про що свідчить її розміщення у розділі VI Особливої частини КК України [8].

Кримінальна відповідальність за обман покупців та замовників можлива лише при наявності визначеного розміру матеріальної шкоди. За існуючої в КК інтерпретації ст. 225 “матеріальний збиток в сумі, що перевищує три неоподатковувані мінімуми доходів громадян” слід, на нашу думку, розглядати це як обставину, яка повинна враховуватися при вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, оскільки при неспівпадінні моменту вчинення дій, спрямованих на введення в оману іншої особи, і моменту закінчення самого злочину потрібно виконання додаткових дій або *настання визначених наслідків* [9, с. 56], що характер-

не лише для злочинів із матеріальним складом. *Це повинно зазначатися у диспозиції відповідної статті.*

Обчислення суми “значного матеріального збитку” провадиться згідно з правилами ч. 2 ст. 4, примітки ст. 225 КК, п. 22. 5 ст. 22, пп. 6.1.1 п. 6.1 ст. 6 Закону України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 22.05.2003 р. [10], статей Закону України про державний бюджет на поточний рік щодо розміру мінімальної заробітної плати.

Суб’єктом обману покупців і замовників повинні визнаватися всі особи, які перебувають у трудових відносинах з відповідним суб’єктом господарювання, що здійснює діяльність у сфері споживання товарів і послуг, у тому числі і ті з них, у функції яких не входить безпосереднє обслуговування покупців і замовників (розфасовники, вантажники, мийники посуду, прибиральниці й ін.), але здійснюють такі дії за вказівкою посадових осіб відповідного підприємства або з інших причин (наприклад на прохання продавця).

По-перше, реалізація товарів, виконання робіт, надання послуг особами, що перебувають в трудових відносинах з відповідними підприємствами, здійснюються від імені цих підприємств. *По-друге*, покупець звертається для задоволення своїх потреб у відповідне підприємство, думаючи, що його обслуговування буде здійснено належною особою. Для покупця не має значення, ким він обслуговується, і він не зобов’язаний уточнювати ці обставини. *По-третє*, наприклад, договір купівлі-продажу буде вважатися дійсним із усіма правовими наслідками, що впливають звідси, незалежно від того, ким продані товари від імені підприємства торгівлі або громадського харчування. Покупець може не усвідомлювати факт обслуговування його особою, яка не перебуває в трудових відносинах з відповідним підприємством, проте здійснює реалізацію товарів, робіт, послуг від імені підприємства.

У злочині, передбаченому ст. 225 КК “Обман покупателей та замовників”, ця особлива ознака полягає в занятті визначених посад на підприємствах, зайнятих у сфері споживання товарів та послуг. Тільки особа, що безпосередньо реалізує товари, виконує роботи, надає послуги, виконуючи при цьому свої специфічні функції в силу свого службового становища або за розпорядженням адміністрації, може обманювати споживача, що йому довіряє. Якщо ж особа не має повноважень на здійснення такої діяльності, обманює споживача, то вона повинна нести відповідальність тільки за шахрайство [11, с. 315–316].

Суб’єктивна сторона обману покупців та замовників характеризується прямим умислом, тобто він містить у собі, як і будь-який інший умисний злочин, *ознаки*: а) усвідомлення винним суспільно небезпечного характеру своєї дії або бездіяльності; б) передбачення ним суспільно небезпечних наслідків, що мали місце в результаті заподіяння майнової шкоди безпосередньому додатковому об’єкту; в) бажання настання цих наслідків.

Вольовий момент умислу при обмані покупців полягає в бажанні суб’єкта використати на свою користь майно, що належить покупцям або замовникам — окремим громадянам. Але цим вольовий момент злочинно-

го обману не обмежується. З диспозиції ст. 225 КК випливає, що мотив [12, с. 624] не є необхідною ознакою складу обману покупців, оскільки він не введений у зазначений склад.

Однак встановлення мотиву вчиненого злочину необхідно. Мотив вчиненого злочину може бути віднесений до обставин, що обтяжують або пом'якшують вину суб'єкта. Тому, як наслідок, судом мотив обов'язково повинен бути виявлений. Мотив вчиненого злочину є досить важливою обставиною, що характеризує як ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, так і характер, і ступінь суспільної небезпеки особи, що його вчинила [13, с. 343], адже без урахування мотивів злочинів неможливе належне виконання вимог індивідуалізації покарання [14, с. 46].

Для встановлення істини у справі і визначення форми вини особи, що допустила діяння, передбачені в диспозиції статті 225 КК України, необхідно враховувати:

- 1) кількісну частину обману (обраховування, обваження, обмірювання), тобто чи можна реально помилитися на таку суму;
- 2) частоту випадкових помилок на свою користь. Для з'ясування даної обставини при здійсненні перевірконої закупівлі на підприємстві, у даному заході мають брати участь не менше двох чоловік. Чим більше фактів обману покупців і замовників встановлено, тим легше буде довести умисел у діях винного. Дана обставина визначає також і загальний розмір збитку, що впливає на кваліфікацію діяння;
- 3) наявність скарг і повідомлень про факти зловживання, допущених робітниками підприємств, з боку покупців та замовників;
- 4) загальний стаж роботи винної особи на підприємстві;
- 5) наявність пристосувань і пристроїв, спеціально використовуваних для обмірювання (обважування) покупців та замовників;
- 6) інші обставини [15, с. 331].

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що продовжується тенденція відокремлення платних послуг в умовах функціонування ринкового механізму в плані їхнього галузевого характеру і відомчої приналежності, що впливає на поведінку учасників договірних відносин, для яких великого значення набуває не фактичне панування над річчю, а правомочності розпорядження і споживання, характерні для послуг. Пояснити це просто: істотна зміна економічних відносин з неминучістю спричиняє зміну системи їхньої кримінально-правової охорони. Істотна зміна економічного порядку має місце лише в порівнянні з декількома десятиріччями радянської державності. У більш великому історичному масштабі мова йде про відновлення традиційних відносин. І хоча реставрація традиційного економічного порядку не є його простим відтворенням, навряд чи можна говорити про радикальну зміну майнових відносин [16].

Література

1. Турченко А. В. К вопросу о системе преступлений в сфере хозяйственной деятельности // Социально-правовые проблемы совершенствования законодательства Украины: история, теория и практика. Материалы 59-й научной конференции профессорско-преподавательского состава и научных работников экономико-правового факультета ОНУ им. И. И. Мечникова (22–24 ноября 2004 г.) — Одесса, 2005. — С. 189–192.
2. Турченко А. В. О содержании и видовых характеристиках объекта преступлений в сфере хозяйственной деятельности // Правова держава. — 2005. — № 8. — С. 216–221.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
4. Иванов Н. Уголовная ответственность за обман покупателей и заказчиков // Советская юстиция. — 1986. — № 12. — С. 21–22.
5. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Отв. ред. засл. деятель науки и техники Украины, докт. юрид. наук, проф. Е. Л. Стрельцов. — Х.: ООО “Одиссей”, 2006. — 720 с.
6. Словарь языка Пушкина. [в 4 т.] — Т. 4. — Изд-во иностранных и национальных словарей. — М., 1991. — 1045 с.
7. Бюллетень Верховного Суда СССР. — 1975. — № 2. — 49 с.
8. Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — С. 131.
9. Сабитов Р. А. Обман как средство совершения преступления. — Учебное пособие. — Омск: Высшая школа милиции МВД СССР, 1980. — 80 с.
10. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22.05.2003 р. № 889-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 37. — Ст. 308.
11. Турченко О. В. До питання про кримінологічну характеристику осіб, які вчинили окремі господарські злочини // Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии: Сб. науч. статей / Под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дрёмина. — Б-ка журн. “Юридичний вісник”. — О.: Фенікс, 2007. — С. 313–317.
12. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К.: Концерн “Видавничий дім “Ін Юре”, 2003. — 1196 с.
13. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права. Общая часть. — М.: Госюриздат. 1961. — 666 с.
14. Котов Д. П. Мотивы преступлений и их доказывание. Вопросы теории и практики. — Воронеж, 1975. — 152 с.
15. Турченко О. В. Розуміння обману у складах злочинів шахрайства (ст. 190 КК) та обману покупців і замовників (ст. 225 КК) // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: Зб. наук. доповідей за матеріалами III Міжнародної наук.-практ. конф., м. Луцьк, 23–24 березня 2007 р. / Уклад. Л. М. Марченко, Н. М. Гончарова, В. В. Мачіха, С. С. Савіч, І. Ф. Урина. — Луцьк, 2007. — С. 330–332.
16. Клепицкий И. Собственность и имущество в уголовном праве // Государство и право. — 1997. — № 5. — С. 74–83.

А. В. Турченко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ОБМАН ПОКУПАТЕЛЕЙ
И ЗАКАЗЧИКОВ**

Резюме

В статье анализируются сложные проблемы системы построения хозяйственных преступлений, места этого преступления в такой системе.

Ключевые слова: покупатель, заказчик, потребитель, обман.

A. V. Turchenko

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics,
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**THE CRIMINAL LIABILITY FOR THE FRAUD OF PURCHASERS
AND CUSTOMERS**

Summary

The carried out research testifies to necessity of complex scientific study of the criminal liability issues of a fraud of purchasers and customers as a crime which concerns to group of encroachments on public relations on ensuring of a consumers rights and legal interests.

Key words: the purchaser, the customer, the consumer, a fraud.